

REDISCOVERY:
BULGARIAN CODEX SUPRASLIENSIS

Sofia, 2012

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

UNESCO project „The Tenth-Century Cyrillic Manuscript
Codex Suprasliensis: the creation of an electronic corpus" (2011–2012)

ALL RIGHTS RESERVED. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or any information storage and retrieval system, without permission, in writing, from the Publisher, except for brief quotations in critical articles, books and reviews.

- © Anissava Miltenova, editor, 2012
- © The copyrights of the articles belong to their authors
- © East-West Publishers, 2012

ISBN 978-619-152-016-9

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ПРЕОТКРИВАНЕ:

СУПРАСЪПСКИ СБОРНИК
СТАРОБЪЛГАРСКИ ПАМЕТНИК
ОТ X ВЕК

REDISCOVERY:

Bulgarian Codex Suprasliensis
of 10th century

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи.....	7
СУПРАСЪЛСКИЯТ СБОРНИК И ВРЕМЕТО НА ЦАР ПЕТЪР <i>Боряна Велчева</i>	13
ON THE DATING OF <i>CODEX SUPRASLIENSIS</i> <i>Georgi Krustev, Andrei Boyadjiev</i>	17
<i>CODEX SUPRASLIENSIS</i> и Библиотека HAGIOGRAPHICA BALCANO-SLAVICA (некоторые размышления относительно состава одной из древнейших болгарских рукописей) <i>Елка Мирчева</i>	25
ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА УКРАСАТА НА СУПРАСЪЛСКИЯ СБОРНИК <i>Аксиния Джурова</i>	35
DISTINGUISHING FEATURES OF THE CALENDAR IN THE <i>CODEX SUPRASLIENSIS</i> <i>Synthia M. Vakareliyska</i>	51
ЗА ДВЕТЕ ГОТСКИ ЛЕКСИКАЛНИ ГНЕЗДА В СУПРАСЪЛСКИЯ СБОРНИК И ЗА ЛИПСАТА НА ЕДНА ИЗТОЧНОГЕРМАНСКА ЛЕКСЕМА В СБОРНИКА <i>Иван Добрев</i>	75
ОТРЫВОК ИЗ НЕИЗВЕСТНОГО ПЕРЕВОДА АНДРИАНТ ИОАННА ЗЛАТОУСТА В СОФИЙСКОМ СБОРНИКЕ XV в. <i>Галина С. Баранкова</i>	101
СТАРОБЪЛГАРСКИЯТ ХОМИЛИАР, СЪХРАНЕН В БЪЛГАРСКИ, РУСКИ И СРЪБСКИ РЪКОПИСИ ОТ XII–XVI в. Първа част) <i>Мария Спасова</i>	127
THE VITA OF ST JOHN CLIMACUS IN THE <i>CODEX SUPRASLIENSIS</i> <i>William R. Veder</i>	141
ЗА ЕДИН ПРЕДПОЛАГАЕМ ИЗТОЧНИК НА СУПРАСЪЛСКИЯ СБОРНИК <i>Анисава Милтенова</i>	159

ЕВАНГЕЛЬСКИЕ ЦИТАТЫ В СУПРАСЛЬСКОЙ РУКОПИСИ (лингво-текстологический анализ) <i>Анна Новикова</i>	177
БЫТОВАНИЕ ДРЕВНЕБОЛГАРСКОГО СУПРАСЛЬСКОГО СБОРНИКА В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ В XVI–XVII ВЕКАХ: НОВЫЕ ДАННЫЕ <i>Сергей Ю. Темчин</i>	195
„ПЕТЕРБУРГСКАЯ“ ЧАСТЬ СУПРАСЛЬСКОЙ РУКОПИСИ: КОДИКОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ИСТОРИЯ ПОСТУПЛЕНИЯ В ПУБЛИЧНУЮ БИБЛИОТЕКУ <i>Екатерина Крушельницкая</i>	217
МАТЕРИАЛЫ С. Н. СЕВЕРЬЯНОВА ДЛЯ ИЗДАНИЯ СУПРАСЛЬСКОЙ МИНЕИ, ХРАНЯЩИЕСЯ В ОТДЕЛЕ РУКОПИСЕЙ БАН <i>Александр Карначёв</i>	225
THE 118 LEAVES OF CYRILLIC MYSTERIES: THE SLOVENIAN PART OF CODEX SUPRASLIENSIS <i>Ines Jerele, Alen Novalja</i>	275
О. МИХАИЛ БОБРОВСКИЙ – ОТКРЫВАТЕЛЬ СУПРАСЛЬСКОГО КОДЕКСА <i>Ванда Стемпняк-Минчева</i>	297
БИБЛИОТЕКА СУПРАСЛЬСКОГО МОНАСТЫРЯ В XVI ВЕКЕ <i>Антоний Миронович</i>	309
THE CODEX SUPRASLIENSIS AND THE PRINCIPLES OF DIGITAL EDITING <i>Ralph Cleminson</i>	329
TOWARDS AN ELECTRONIC CORPUS OF THE VELIKIE MINEI ČET'I <i>Achim Rabus, Stefan Savić, Ruprecht v. Waldenfels</i>	343
PREPARING A DIGITAL EDITION OF THE <i>BDINSKI SBORNIK</i> <i>Lara Sels, Dieter Stern</i>	355
THE TENTH-CENTURY CYRILLIC MANUSCRIPT CODEX SUPRASLIENSIS: THE CREATION OF AN ELECTRONIC CORPUS. UNESCO PROJECT (2010–2011) <i>Hanne Martine Eckhoff, David J. Birnbaum, Anisava Miltenova, Tsvetana Dimitrova</i>	369
СВЕТЦИТЕ ОТ СУПРАСЪЛСКИЯ СБОРНИК: ИМЕНА, ДАТИ, ИЗТОЧНИЦИ <i>Мая Петрова, Мария Йовчева</i>	377
ЛИТЕРАТУРА	435
ИНДЕКС НА СВЕТЦИТЕ ОТ СУПРАСЪЛСКИЯ СБОРНИК	446
ОПИСАНИЯ НА РЪКОПИСИ	447
ABSTRACTS	461

Уводни думи

Настоящият сборник е резултат от проект на Института за литература при БАН „Супрасълски сборник, кирилски ръкопис от Х в.: създаване на електронен корпус, работна среща и изложба“, подкрепен от UNESCO (1 декември 2011–1 март 2012). Проектът е предназначен да събере на едно място дигитални изображения на всички части от паметника от три библиотеки в три различни страни (Народната и университетска библиотека в Любляна, Словения; Руската Национална библиотека в Санкт Петербург, Русия; Националната библиотека във Варшава, Полша). Корпусът включва разчетен и въведен в електронна форма текст с възможност за търсене, критически апарат, гръцки текст и паралелен превод на английски език. Дигиталните изображения на всички листове от паметника ще бъдат достъпни едновременно с разчетения текст в комплексен електронен продукт.

Супрасълският сборник (наричан още Ретков сборник) от края на Х в. е единственият старобългарски обемен ръкопис от всички запазени кирилски паметници. През 2007 г. паметникът е включен в регистъра „Паметта на света“ на UNESCO. Кодексът е написан на пергамент и има изключително графично оформление и изработка. Открит е през 1823 г. в Супрасълския манастир (разположен край Бялисток, Полша) от М. К. Бобровски. Той го изпраща на словенския учен Б. Копитар за проучване. След смъртта на Копитар първите 118 листа от паметника постъпват в Университетската библиотека в Любляна, където се пазят и до днес. Следващите 16 листа, купени от А. Ф. Бичков през 1856 г., от 1947 г. са притежание на Руската Национална библиотека в Санкт Петербург. Останалите 151 листа след смъртта на откривателя на паметника Бобровски се озовават в сбирката на графовете Замойски. Тази т.нар Варшавска част изчезва по време на Втората световна война и дълго време се смята за изгубена. По-късно е открита в САЩ и е върната в Полша през 1968 г. Днес се намираща в Националната библиотека във Варшава.

Проектът бе осъществен чрез сътрудничеството на четири чуждестранни институции: Институт за литература, Словенска академия на науките и изкуствата в Любляна, Националната библиотека във Варшава, Институт за литовски език, Литовска академия на науките във Вилнюс

и Руска национална библиотека, Санкт Петербург. Консултантите на проекта са проф. Дейвид Бирнбаум (Университет в Питсбърг, САЩ), който осъществи пилотно издание на част от паметника (<http://paul.obdurodon.org>), проф. Ралф Клеминсон (Великобритания), който наблюдаваше кодирането на старобългарския текст и превода на английски език, и д-р Ханне Мартин Екхоф (Осло), която разработи проект за анотиран речник-индекс на паметника, прилагайки принципите на проекта PROIEL (<http://www.hf.uio.no/ifikk/english/research/projects/proiel/>).

Супрасълският сборник съдържа 24 жития на християнски светци и 23 хомилии за подвижния цикъл от църковната година. Според изследователите, житийната част не представлява превод на съществуващ византийски месечен менологий, тъй като има нехомогенен състав – състои се от текстове, преведени по различно време. Докато в хомилетичната част преобладават архаичните преводи от Кирило-Методиевата епоха, в житийната част повечето преводи могат да се определят като преведени от книжовниците в столицата Преслав през първата половина на Х в. Това са главно жития на мъченици от дометафрастов тип.

За Супрасълския сборник съществуват многобройни изследвания на няколко европейски езика (заглавията в библиографията са над 200). Ръкописът има българско наборно издание от Йордан Заимов и Марио Капалдо (1982) и му бе посветена конференция, докладите от която бяха публикувани (1980). Интересът към него в последните години нарастна значително, тъй като станаха известни много нови факти за историята на текстовете и за техните византийски източници.

Научната конференция „**Преоткриване: Супрасълски сборник, старобългарски паметник от Х в.**“, проведена в София на 19 и 20 август 2011 г., бе част от проекта, финансиран от UNESCO. Конференцията синтезира усилията на специалисти от 10 страни (България, Русия, Полша, Словения, САЩ, Великобритания, Литва, Германия, Белгия и Норвегия). В заседанията и дискусиите участваха учени от институти на Българската академия на науките (Институт за литература, Институт за български език, КМНЦ) и на Литовската академия на науките (Институт за литовски език), от два български (Софийски и Великотърновски) и девет чуждестранни университета (в Юджийн, Москва, Бон, Бялисток, Краков, Питсбърг, Фрайбург, Гент и Осло), както и от четири европейски библиотеки (РАН и РНБ – Санкт Петербург, РГБ – Москва, НУК – Любляна). Конференцията за най-стария български кирилски ръкопис – Супрасълския сборник от Х в. – се превърна в голямо научно събитие за 2011 г., което бе отразено в редица обществени медии и в научния печат. Програмата е достъпна на интернет-страницата на проекта (<http://csup.ilit.bas.bg>). По време на конференцията (19.08.2011) бе открита изложбата „**Супра-**

сълският сборник – старобългарски ръкопис от Х в. в контекста на византийско-славянските отношения“ в Южното фоайе на Софийския университет, която бе включена в програмата на XXII Международен конгрес по византистика. Изложбата се осъществи с изключителното съдействие на Държавния културен институт при МВНР на Република България и на Посолството на Република Полша в България, и намери широк отзвук в медиите.

В настоящия сборник се публикуват изследвания както на участниците в конференцията, така и на учени, които допълнително представиха свои статии по темата. Основните акценти в статията на Боряна Велчева (София) са свързани с лингвистичните данни от паметника, характерни за времето на цар Петър. Допълнителни аргументи за времето, по което е възможно да е възникнал кодексът, се съдържат в проучването на Георги Кръстев и Андрей Бояджиев (София). В обзорната статия на Елка Мирчева (София) Супрасълският сборник е представен в сравнение със съставите на подобни сборници (описани в *Bibliotheca Hagiografica Balcanoslavica*), чрез характеристика на сходните черти и на различията в тях. Нови данни за графичната украса на Супрасълския сборник в съпоставка със старобългарската и с византийската история на ръкописната книга са изнесени в студията на Аксиния Джурова (София), значими за цялостната оценка на неговото място в писменото културно наследство. Синтия Вакарелийска (Юджийн, САЩ) изнася резултатите от изследването на отличителните черти на календара в кодекса върху широк фон от други славянски ръкописи.

Както на историята на текстовете, така и на езика на паметника, е посветена студията на Иван Добрев (София), който представя интересни резултати от анализа на две готски лексикални гнезда. Важни аспекти от литературната история на ръкописа в средновековната славянска книжнина разкрива статията на Мария Спасова (Велико Търново), която въвежда в научно обръщение неизвестен ръкопис, съдържащ слова на Йоан Златоуст от подвижния цикъл, идентични с поместените в Супрасълския сборник. Галина Баранкова (Москва) изследва неизвестен превод на „Андриант“ на Йоан Златоуст в сборник от XV в. от сбирката на Руската национална библиотека, а обект на вниманието на Анна Новикова (Москва) са евангелските цитати в Супрасълския сборник (лингво-текстологически анализ). Несъмнен интерес представя проучването на Уйлям Федер (Чикаго) върху Житието на Йоан Лествичник, отново в съпоставка с найрано засвидетелстваната славянска традиция. Анисава Милтенова (София) публикува описанието на един малко познат сръбски ръкопис от XIV в., който съдържа данни за ранен архаичен извор, от който е черпил материали съставителят на Супрасълския сборник.

В статията на Сергей Темчин (Вилнюс) е проследена рецепцията на Супрасълския сборник в литературата на Великото Литовско княжество през XV–XVII в., като са обявени и новооткрити преписи, близки по състав до старобългарския кодекс. Литовския медиевист представя нови находки, свързани със съдбата на трите части на ръкописа в съответните библиотеки. Неизвестни факти около историята на постъпването на 16-те листа, съхраняващи се в Руската Национална библиотека в Санкт Петербург, представи Екатерина Крушелницка (Санкт Петербург). Научното съобщение на Александър Карначов (Санкт Петербург) е посветено на неизвестни досега в науката архивни материали на руския учен Сергей Северянов, запазени във фондовете на Библиотеката на Руската Академия на науките в Санкт Петербург. Архивът е съхранил гръцки преписи, направени от учения в няколко хранилища в Европа, с цел издание на гръцкия текст на кодекса, останало неосъществено. Полският изследовател Антоний Миронович (Бялисток) в своята статия засяга въпроси от историята на манастира Супрасъл през XVI в. и формирането на ръкописните сбирки в него. Приносите на видния славист Михаил Бобровски за откриването (през 1823 г.) и въвеждането в обръщение на Супрасълския сборник в европейската научна общност през XIX в. е темата на статията на Ванда Стемпняк-Минчева (Краков). Заслугите на словенските медиевисти (Фр. Миклошич, В. Копитар и други) са открити в съвместната работа на младите словенски учени Инес Йереле и Ален Новалия (Любляна).

В последните няколко статии от настоящия сборник се разглеждат въпроси на електронните корпуси на стари славянски паметници. Обснговката на принципите за кодиране в електронен вид на старобългарския текст на Супрасълския сборник е направен в изложението на Ралф Клеминсън (Уинчестър), в което той детайлно анализира грешките, които са допускани в подобни проекти. Лара Селс и Дитер Штерн (Гент) представят възможностите за пълнотекстово електронно издание на т.нар. Бдински сборник от XV в. Важни изводи и насоки за бъдеща работа се съдържат в статията на Ахим Рабус, Стефан Савич (Фрайбург) и Рупрехт Ванденфелс (Берн), които анализират резултатите от проекта за електронен корпус на Великите чети-минеи на митрополит Макарий. Сборникът завършва с представяне на същността и перспективите на проекта за електронен корпус на Супрасълския сборник от Ханне Мартин Екхоф, Дейвид Бирнбаум, Анисава Милтенова и Цветана Димитрова. В статията се обръща особено внимание на възможността за автоматична лематизация на най-старите славянски текстове и изграждането на компютърни речници.

В приложение се поместват сведения за славянските текстове (агиографски и химнографски) за светците, чиито жития са включени в Супрасълския сборник, което се прави за първи път от Мая Петрова-Танева

и Маия Йовчева. Приложени са и описания на два ценни ръкописа, чието съдържание има паралели със съдържанието на Супрасълския сборник – № 596, Библиотека на Руската академия, Санкт Петербург (Тек. пост.), XV в. и № 117 от Научната библиотека в Киев, XVI в.

С обобщаващите и конкретни разработки, многостранно осветяващи историята на Супрасълския сборник, с публикуването на неизвестни факти и най-новите постижения в проучването на ценния ръкопис, настоящият сборник представя актуалните насоки в съвременните проучвания и създава основа за нови изследвания. Без съмнение статиите и студиите показват изключителното място на паметника в европейското писмено наследство и необходимостта от превръщането му в дигитален продукт, общодостъпен за световната културна общност.

Елена Томова, Анисава Милтенова

СУПРАСЪЛСКИЯТ СБОРНИК И ВРЕМЕТО НА ЦАР ПЕТЪР

*Боряна Велчева
(София)*

В своята студия за украсата на старобългарските ръкописи В. Иванова и Л. Мавродинова казват за Супрасълския сборник нещо много важно: „Още самата изработка на обширния Супрасълски сборник, съставянето му от различни по време оригинали на слова и жития, изисканият шрифт и стилно издържаната му украса предполагат условия за спокойна работа. Истински условия за създаването на подобен кодекс съществуват именно в епохата преди падането на страната под византийска власт.“ (Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1999: 54). Авторките твърдят убедително, че сборникът е създаден по времето на цар Петър, когато в Източна България са съществували множество скриптории, създадени още в Симеоново време.

За връзки на Супрасълския сборник с Преслав говорят и конкретни данни – правописни особености, общи с надгробния надпис на Петровия служител чръгубиля Мостич, както и с надписи върху керамични плочки от Преслав (вж. Иванова 1955; Иванова, Мавродинова 1983).

Много важен е един малко разискван въпрос, свързан със Супрасълския сборник – правописната реформа, която се открива в ръкописа и която е направена не по-рано и не по-късно от средата на Х в. – реформа, която засяга както кирилската, така и глаголическата писменост.

В средата на Х в. във византийската писменост вече съжителстват маюскулното и минускулното писмо. Създават се красиви кодекси с минускулно писмо, в които маюскулът присъства в заглавия и пояснителни бележки, т.нар. Aufzeichnungsschrift (както съжителстват стара кирилица и глаголица и в Асеманиево евангелие)¹. В български скриптории глаголицата и кирилицата са били две приети разновидности на Кириловото писмо, чиито правопис се е налагало да бъде сближен. В Супрасълския

¹ За споменатите книжовни паметници вж. Мирчев 1958.

сборник намираме замяна на ранния едноеров правопис с двуеров, като правилата за тяхната употреба следват етимологични принципи и имат успоредица в правописа на глаголицата. Въвеждат се обаче и нови правила за употреба на буквите за „и“, премахват се буквите за „шт“ и „дз“, създава се ново противопоставяне на букви за йотувани и нейотувани назални гласни, появяват се букви љ и њ, въвежда се строга употреба на различни надредни знаци. Въвежда се нова буква за нейотувана предна назална гласна с две успоредни хоризонтални черти Δ – характерна буква, в разпространението на която могат да се видят следи в правописа на Супрасълския сборник.

Несъмнено е, че около цар Петър е имало кръг от отлично подготвени книжовници с активно отношение към филологическите проблеми на правописа.

Любопитни са два малко разисквани въпроса във връзка с правописа на Супрасълския сборник¹:

1. Отношението на правописа към паметници, писани с глаголица от същата епоха.
2. Следите от богатата на букви кирилица на Супрасълския сборник в развоя на българската книжнина през следващите векове.

Сред малкото на брой запазени стари ръкописи и епиграфски паметници с глаголица се очертават главно два вида правописни системи: 1) един стар пласт (може да се нарече условно кирило-методиева глаголица) с три букви за *носовки*, букви за *шт* и *дз*, старо разпределение на буквите за *и*. Такава глаголица има в Киевските листове (без буква за *шт*), в Синайския псалтир, в Охридското евангелие, в абецедари и азбучни молитви, в епиграфски паметници с глаголица от Преславско; 2) втори, по-късен пласт, наречен още през 30-те години на миналия век от Б. фон Арним „Überlieferungsgeschicht“ (Von Arnim 1930; Velčeva 2000). Любопитно е, че новите черти в тази „по-млада“ глаголица фон Арним нарича „кирилизми“. Той вижда в Зографското евангелие негов най-ярък представител и още тогава свързва паметника със Североизточна България и Преслав. Всъщност новият глаголически правопис се открива в две разновидности – може би двама видни книжовници са откликнали на заръката на цар Петър да се реформира глаголицата.

¹ За правописа на Супрасълския сборник публикувах статия в сб.: Проучвания върху Супрасълския сборник, С., БАН, 1980. За съжаление без мое знание и по неизвестни причини редъкторът на сборника е заменил два термина, които често се повтарят в статията: сонорни съгласни е заменено със звучни съгласни, а лабиални съгласни с меки. Така статията е станала неизползваема.

Първата разновидност се открива в Зографското евангелие. Както в правописа на Супрасълския сборник, така и в Зографското евангелие няма букви за *шт* и *дз*, появява се ново графическо противопоставяне на букви за йотувана и нейотувана малка носовка, въвежда се ново разпределение на буквите за *и*, създава се буква ижица, въвеждат се нови надредни знаци.

Вторият вид нов глаголически правопис е съхранен най-добре в Синайския требник. И в него има нова буква за нейотувана предна назална гласна (малка носовка), няма буква за *дз*, но има буква за *шт*, въведена е последователна и детайлна употреба на буквите за *и* (вж. Velčeva 1988: 137–145). Правописът издава отличен и учудващо добре подготвен граматик.

До правописа на Зографско евангелие са близки Мариинско евангелие, Клоцов сборник, първата част на Асеманиево евангелие (писано в две колони), а до правописа на Синайския требник – втората част на Асеманиево евангелие и Рилските глаголически листове. Вероятно от същата ръка е писана и част от новооткрития синайски ръкопис № 5 (вж. снимки 9 и 10 у Tarnanidis 1988: 65–87). Дали наистина двете нови правописни системи (на Зографското евангелие и на Синайския требник) са се появили едновременно през X в. или правописът на Синайския требник е по-стар? Въпросът засега няма задоволителен отговор.

Във всеки случай реформите в глаголицата през X в. сближават правописа на паметниците, писани с нея, с кирилските. Възниква въпросът защо това сближаване не пълно. Защо например в глаголицата не са въведени и букви за *к* и *ѡ*. Едно възможно обяснение е авторитетът на Константин-Кирил, който, според преданието, е създал 38 букви. И в Зографското евангелие, и в Синайския требник появата на нови букви е свързана с отказ от стари.

Коя от двете системи – на Зографското евангелие или на Синайския требник е била предпочетена в Преслав? Ако се съди по отсъствието на буква за „шт“, както в Зографско евангелие, така и в Супрасълския сборник, правописът на Зографско евангелие се очертава като Преславски през X в. За връзка на правописа на Зографско евангелие с Преслав сочи и анализът на руския Светославов Изборник от 1073 г. – препис от поправено по времето на цар Петър копие от първоначален Симеонов екземпляр (Мавродинов 1955: 32–34). Ще добавя, че по всяка вероятност това копие е било с глаголица и с правописа на Зографското евангелие.

След X в. едноеровият правопис – и кирилски, и глаголически – до голяма степен измества двуеровия в българските скриптории. От преславската писмена практика все пак остават следи – освен буквите *к* и *ѡ*, такава следа е и характерната „супрасълска“ буква за нейотувана малка носовка *ѡ*. Като сигурно преславско влияние тази буква присъства във Владиславовия надпис от XI в., в старата част на Слепенския апостол, в грамоти

на цар Иван Асен II (Ватопедската и Дубровнишката), в Григоровичевия паримейник (ръкопис, тясно свързан с търновската писмена практика), в Търновски апокалипсис от XIV в. (ръкопис № 43 от Музея на Сръбската православна църква, подготвян за издание от И. Трифонова) и др.

Преславските традиции и Търново представят интерес и по отношение на двуеровия правопис. Старата търновска норма е била едноерова. При цар Иван Асен II се появява двуеров правопис – престижен, „царски“. След XIV в. този правопис отива с Второто южнославянско влияние в Русия. На Балканите той се разпространява с книгите на т.нар. „общ език“ (с търновско-ресавски правопис) и в новобългарските дамаскини.

Така двуеровата кирилица от времето на цар Петър създава дълготрайна традиция.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Велчева 1991: Велчева, Б. Правописът на Светославовия сборник от 1073 г. и неговите старобългарски успоредици. – В: *Симеонов сборник (по Светославовия Сборник от 1073 г.)*. Т. I. Изследвания и текст. С., БАН, 1991, 130–146.
- Иванова 1955: Иванова, Вера. Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. – В: *Надписът на чъргубила Мостич*. София: БАН, 1955, 43–144.
- Иванова-Мавродинова, 1983: Иванова, Вера и Лиляна Мавродинова. За украсата на Супрасълския сборник. – В: *Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динев*. София: БАН, 1983, 165–174.
- Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1999: Иванова-Мавродинова, Вера и Л. Мавродинова. Украсата на старобългарските ръкописи до края на XI в. – *Кирило-Методиевски студии*, 12, 1999, 5–86.
- Мавродинов 1995: Мавродинов, Н. *Връзките между българското и руското изкуство*. София, 1995
- Мирчев 1958: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. С., 1958; 2 изд. 1964; 3 изд. 1978.
- Tarnanidis 1988: Tarnanidis, I. *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki, 1988.
- Velčeva 1988: Velčeva, B. *Proto-Slavic and Old Bulgarian Sound Changes*. Slavica Publishers, Inc. Columbus, Ohio, 1988.
- Velčeva 2000: Velčeva, B. Berndt von Arnim und die Glagolica. – In: *Glagolitica: Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, 43–47.
- Von Arnim 1930: Von Arnim, B. *Studien zum albulgarischen Psalterium Sinaiticum*. Leipzig, 1930.

ON THE DATING OF *CODEx SUPRASLIENSIS*

Georgi Krustev, Andrei Boyadjiev
(Sofia)

Disputes about the dating of the oldest Cyrillic manuscripts continue in science to this day. The traditional opinion about the origin of one of the most important Old Bulgarian manuscripts – the *Codex Suprasliensis* – sets it in the 11th century. Even Vera Ivanova objected to this in her brilliant study about the Inscription of Mostič the Ichirgu-Boil. Following comparison with some features of Preslav epigraphy, Ivanova dated the manuscript in the 10th century (Иванова 1955: 72). Nearly 30 years later, on the basis of comprehensive analysis of the decoration of the *Codex Suprasliensis*, V. Ivanova and Lilyana Mavrodinova confirmed the early dating of the manuscript and wrote that it could not have been written later than the 10th century (Иванова, Мавродинова 1983: 166). The comparison of the orthography and the decoration with Byzantine examples was of particular importance. They discovered similarities with manuscripts dated before and in the 9th century and „the latest of these do not cross the boundaries of the next, 10th, century.“ (Иванова, Мавродинова 1983: 174; see also Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1999).

At the same time, Ivan Dobrev published an article dedicated to the distinction of the parts of the manuscript in terms of language and translation, and the relation of the texts included in it to the reform of the Byzantine writer Symeon Metaphrastes. He concluded that the Codex lacks a text which it could be assumed to have originated from Metaphrastes and it consequently reflects an early state of the Byzantine menologion (Добрев 1981: 16–38).

V. Ivanova, L. Mavrodinova and I. Dobrev underscored a fact which we consider important – „real conditions for the creation of the more refined Old Bulgarian codices, as for example the *Codex Suprasliensis*, existed precisely in the age before Bulgaria fell under Byzantine rule“ (Иванова, Мавродинова 1983: 165, compare with Добрев 1981).

I. Dobrev’s observations complement the data published by Albert Ehrhardt. The well-known specialist in Byzantine studies used the composition of the codex as one of the few sources for restoring the early pre-Metaphrastes version

of the menologion (Ehrhardt 1936–1942). A similar conclusion was made in the earlier comprehensive study of the codex made by Alfons Marguliés. Marguliés defined three types of texts on the basis of the dates and the types of text: two types of *vitas*, the second type including the last three texts in the Codex, and homilies of integral type (Marguliés 1927: 1–5).

The last article of one of the best specialists in Cyrillic palaeography, Vladimir Mošin, is exceedingly valuable for the history of Cyrillic in its initial stage, as well as for the dating of Cyrillic manuscripts. This article dates the Codex in the beginning of the third quarter of the 10th century. Mošin made this conclusion mainly on the basis of the mixture of different functional systems of supralinear signs (Мошин 1988: 90–92). However, dating based only on the emergence and usage of supralinear signs would hardly be fully acceptable.

The most radical opinion was voiced by Jordan Zaimov, who said the *Codex Suprasliensis* was written at the time of Tsar Simeon (Займов, Капалдо 1982: 5).

The question of the dating of *Codex Suprasliensis* is not an end in itself. There is no doubt that the most authoritative orthographic system, on which early Russian writings were based, is found precisely in this manuscript. This gives grounds to assume that that orthography was the most authoritative one for Slavonic Cyrillic writing at the time Kievan Rus' was converted to Christianity. Obviously, the roots of such an orthography, which could influence the formation of Old Russian literature, should be sought in the 10th century (Велчева, Тодоров 1993: 14–21).

After the research of Ivan Gulubov (Гълъбов 1980, 1986), one can speak of definite relations of the orthographic system in the *Codex Suprasliensis* with the single *jer* Cyrillic. In his opinion, „in the case of the *Codex Suprasliensis*, there is a reflection of a late state, in which the practice of various graphic adaptations has united in a particularly rational way“ (Гълъбов 1986: 710). Now what period could we refer this state to?

Science is unanimous in the opinion that *Codex Suprasliensis* was written in Northeastern Bulgaria. Epigraphic data from this territory carry a large variety of orthographic systems – Glagolitic and Cyrillic, on the one hand, and Greek and Latin letters, as well as runes – on the other. The end of the 9th and the beginning of the 10th century was a time when the organization of Slavonic alphabets was taking final shape. The idea of the invention of Cyrillic was actually a consequence of upholding Greek cultural influence in Bulgaria, which came from the Proto-Bulgarian administration and part of the newly-converted Christians.

The combination of Greek characters with mainly Glagolitic letters was the first – and probably the easiest – stage in the formation of Cyrillic. From then on, the Cyrillic alphabet followed many routes of development:

- a) Two options have been outlined in the field of reflecting the *jer* vowels:

- Single *jer* (with ѣ or ѣ) orthography. It is difficult to say which one of the two emerged earlier. It may be possible that they appeared in synchrony (see Велчева, Тодоров 1993).
- Two-*jer* orthography. This orthography is relatively late, not as much as an idea (the orthography existed in the early Glagolitic), but rather as an opportunity to regulate the Cyrillic characters ѣ and ѣ and to incorporate them in an overall orthographic system.

The choice of one of these opportunities left an imprint on the subsequent orthographic changes for a long period of time.

b) Orthography with or without letters for jotation.

The idea about these letters was obviously Cyrillic. It is a continuation of the Greek manner of scripture (see the term *Schriftdenken* in Trubetzkoy 1954), where ι preceding α, ε, ο in Byzantine Greek gave the initial impetus to the combination of ι with characters for vowels in Cyrillic writing. Naturally, both their inventory and some of the rules of usage varied in the initial period, nor were they precisely established.

c) Letters for nasal vowels

Since Glagolitic did not feature the idea of differentiating letters according to the feature of iotation / non-iotation of the vowels, while early Glagolitic featured two letters for front nasal vowels (ѣ and ѣ), it is logical to assume that the first letters designating such a feature were without the letter for *iot*. Later they were joined – see, for example ѣ, ѣ (Велчева, Тодоров 1993).

d) Greek letters and the Cyrillic

One could put forward the hypothesis that at the beginning early Cyrillic did not borrow all characters from the Greek alphabet. Letters like ξ and ψ (maybe also θ), of which there is no equivalent in Glagolitic, were a relatively late appearance in usage other than in their numeric value.

e) Supralinear signs

The idea of supralinear signs in the Cyrillic graphic system was related to the regulation of their usage. Vladimir Mošin was probably right when he claimed that supraliner signs are absent or very rare in the oldest Cyrillic manuscripts (Мошин 1988).

Of course, the list can easily be continued, particularly if one includes elements of the script in comparison with the Greek uncial in the second half of the 9th and the beginning of the 10th century. One thing, however, is sure – the regulation of all these features is a later phenomenon – a rich and consistently implemented orthographic standard is to be found precisely in the *Codex Supra-sliensis*. This means that its dating could hardly be as early as J. Zaimov assumes.

Bearing in mind the data from palaeography, orthography and the language, as well as the previous studies of the manuscript, one can assume a working dating of the Codex from the middle of the 10th century to the 970s.

In our opinion, this dating could be made more precise on the basis of the content, composition and translation of the texts included in it.

In terms of content, *Codex Suprasliensis* is divided into two large parts – a menologion and a homiliary. The menologion includes feasts from March 5 to 31, but not for every day. The *Vita of John the Hesychast* for March 31 is directly followed by homilies for the cycle from Lazarus Saturday to Pascha and the Second Sunday of Easter – St. Thomas, and after these homilies the main scribe has included three *vitas* of saints whose mentioning at the respective place has been omitted. The return to the menologion for March may mean that the compiler wanted to include a comprehensive as possible corpus of *vitas* of saints for March. The last three homilies were probably taken from another, rather different source. For example, the date March 7 is inscribed in the margin of the manuscript in the beginning of the *Vita of Basil and Kapiton of Chersonnessos*. The *Vita of the 42 Martyrs of Amorion* is given under the date March 7 in the beginning of the manuscript.

On the other hand, the homilies themselves are not uniform in terms of language. I. Dobrev distinguished from them the first ones – until Good Friday – which, in his opinion, are a result of Preslav text editing, while the rest reveal a more ancient language base. The menologion part of the Codex, in his opinion, reflects the Preslav school (Добрев 1981).

Such miscellanies with *vitas* of saints for February and March in combination with homilies for Lent and Holy Week are not rare as a type in Byzantine literature. However, considerable differences can be found in these manuscripts in terms of feast days. A trend which appeared in a number of texts in Byzantium even in the 9th century can be discerned in the combination of two types of texts – *vitas* and homilies. In a number of miscellanies, the fixed cycle of *vitas* is interrupted precisely in February and / or March and a cycle of homilies for Lent begins. It is important to note that, in the analogous Byzantine miscellanies, the dates after which the homilies for the Week of Palms and Holy Week vary (Ehrhardt 1936–1942). In this respect the *Codex Suprasliensis* is part of what was a developing Byzantine tradition. The links between the two cycles and the opportunity to establish structural connections between them are of considerable importance.

What is the opportunity for the contents of the texts to help determine the date when the miscellany was compiled? The cycle of homilies for Lent begins with a Homily on the Resurrection of Lazaros after 4 days for Saturday, directly after March 31. The fact that the cycle of homilies follows contents for March leads us to the thought that the Paschal line was somewhere in the first days

of April. If it is assumed that the Paschal line which is sought was April 2, then obviously Easter in the year reflected in such an order should fall on April 9. Calculations according to the Julian calendar show that the years in which Easter fell on April 9 were in the first and the last quarter of the 10th century. The first quarter of the 10th century contradicts the palaeographic and linguistic characteristics of the Codex (we could rather refer such dating to a possible proto-graph). Should we assume that the compilation of the *Codex Suprasliensis* was largely the work of the scribes who wrote it, then from the point of view of the date for Easter we should refer it to the last quarter of the 10th century.

In this way we could assume that the compilation of the *Codex Suprasliensis* was mostly the work of the scribes who wrote it.

Some texts, of which Greek equivalents have not been discovered so far, could be particularly valuable for clarifying the time of translation of the individual parts of the Codex. For one of these texts it could be assumed that such an equivalent will be difficult to find. What is meant here is Chapter 10 of the Codex, Prayer of Pionios, which follows directly after the vita of the saint. This text differs from all others, both in terms of volume (just some two pages) and in terms of structure and content. Its title bears the word „prayer“ (МОЛИТВА С҃ТАГО ПИОНІА · НЖЕ СД ОБР҃ВТЕ ВЪ ННО ПИСАННЄ). Analysis of the text showed that it can really be referred to a totally different source for compiling the miscellany, probably by a Slavonic writer. This is also indicated by the beginning of the text which clearly indicates the source: И ВЪ СИХЪ КНИГАХЪ Ч҃ТЕ СД РОУМЪСКЪИ (i.e. in Roman or in Latin).

The text consists of hagiographical notes, which act as introduction and conclusion, and of the prayer of Pionios itself. In turn, the prayer can be divided into three unequal parts. The beginning starts with the formula from the Credo known as it was after the Council of Nicaea СЛАВА ТЕБЕ ІСОУ Х҃Е С҃НОУ БЖИИ ННОУДАДЗИИ. The second part is distinguished by a capital letter – СТРОИТЕЛЬ ВЪ СЕН ТВАРИ· ДРЪЖДИ КРЪМЖ НЕБЕСЪНЖИЖ ІЕЖЕ ІЕСТЪ С҃ЪИИ ДХ҃Ъ. The third part begins with the words: НСТІНЪИИ Б҃Ъ· НЖЕ НАДЪ ВЪСЪМН Б҃Ъ· СЪ СЪИНОМЪ Н С҃ЪИИМЪ Н ЖИВОТВОРАШТИИМЪ· Н НЕРАЗЛЪЧИИИИ ОТ БЖНА СЛАВЪИ· Н СВДАДО ДХ҃А ТВОЕГО ВЪ ТА ЖИВИИ and until the end of the prayer. This text in this wording could not have appeared before the Council of Chalcedon.

What leaps to the eye of the reader when looking carefully into the text is that it not only differs in some details from the Vita of Pionios preceding it, but one can also discern the features of another ecclesiastic Christian doctrine. At one place in the second part of the prayer Jesus Christ is called НСТОУНИКЪ ЖИВОТВОРАШТОУОУМОУ ДХ҃ОУ· НЕРАЗЛЪЧИИИИ ДЕСНИЦА ОТЪУА· ЖИВИИ ОБРАЗЪ ОТЧОУ ПОДОБИЮ. Such mentioning of Jesus as a source of the „life-giving spirit“ is obviously related to the tradition of Filioque, which appeared in Spanish tradition no earlier than the 6th century.

When could such a text have found its way to Northeastern Bulgaria? One probable explanation can be found in the circular letter of Patriarch Photios to the other Eastern patriarchs dating from 867. There he pointed out that ἀπο γὰρ τῶν ὀρθῶν καὶ καθαρῶν δογμάτων, καὶ τῶν χριστιανῶν ἀμωμήτου πίστεως παραφθείρειν τούτους καὶ ὑποσπᾶν κατεπανουργήσαντο (Balletta 1978: 168; срв. Мајендорф 1985).

Obviously, such a text could not have existed after Bulgaria fell under Byzantine secular and church rule. Its absence in Greek and Slavonic manuscripts can be explained only with the presence of a single passage in it.

Such a text could have found its way to Bulgaria and could have been translated much earlier than the date of writing of the miscellany itself. The very mentioning in the title that the text is from another source should obviously be interpreted in the sense that the scribe himself was aware that its inclusion in the Codex was not quite homogenous with the overall composition. It is possible to refer this text to the early period of inception of the Slavonic alphabet in Bulgaria.

Thought should be given whether the registered deviation in the fundamental religious formula of the prayer of Pionios does not hint at a quite transparent attempt of the Bulgarian rulers and clergy to win their ecclesiastic independence from Constantinople – a persistent trend that accompanied the entire rule of Simeon. The existence of this text is indicative of a much more permanent presence that we traditionally tend to believe – that of the Western influence in the first years after medieval Bulgaria adopted Christianity.

One should not forget that the last political action of Pope John VIII in respect to Bulgaria was taken in the last quarter of the 9th century.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Велчева, Тодоров 1993: Велчева, Боряна и Андрей Тодоров. За нова хронология на ранните славянски недатирани ръкописи. – *Славянска филология*, 21, 1993, 14–21.

Гълъбов 1980: Гълъбов, Иван. *Старобългарски език с увод в славянското езикознание*. София: Наука и изкуство, 1980.

Гълъбов 1978: Гълъбов, Иван. *Избрани трудове по езикознание*. София: Наука и изкуство, 1978.

Добрев 1981: Добрев, Иван. Агиографската реформа на Симеон Метафраст и съставът на Супрасълския сборник. – *Старобългарска литература*, 10, 1981, 16–38.

Заимов, Капалдо 1982: Заимов, Йордан и Марио Капалдо. *Супрасълски или Ретков сборник*. Т. 1. София: БАН, 1982.

- Иванова 1955: Иванова, Вера. Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. – В: *Надписът на чъргубиля Мостич*. София: БАН, 1955, 43–144.
- Иванова, Мавродинова 1983: Иванова, Вера и Лиляна Мавродинова. За украсата на Супрасълския сборник. – В: *Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динев*. Литературни изследвания. София: БАН, 1983, 165–174.
- Иванова-Мавродинова, Мавродинова 1999: Иванова-Мавродинова, Вера и Л. Мавродинова. Украсата на старобългарските ръкописи до края на XI в. – *Кирило-Методиевски студии*, 12, 1999, 5–86.
- Мајендорф 1985: Мајендорф, Ј. *Византијско богословље*. Крагујевац: Каленић, 1985.
- Мошин 1988: Мошин, Владимир. Мысли о начале славянского письма и об архаическом периоде южнославянской письменности в X в. – В: *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија. Прилози од научниот собир одржан по повод 1100-годишнината од смртта на Методиј Солунски: Скопје, 1–3 октомври 1985 година*. Конески, Б., Б. Видоески, П. Хр. Илиевски (уред.), Скопје: МАНУ, 1988, 85–95.
- Balleta 1978: *Photios. Patriarchos Constantinopolitanos. Epistolae*. Balleta, Johannes N. (ed.) Hildesheim: G. Olms, 1978.
- Ehrhard 1936–1941: Ehrhard, Albert. *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, 3 v. Leipzig: J. C. Hinrichs 1936–1941 (*Texte und Untersuchungen*, 50–52).
- Margulies 1927: Margulies, Alfons. *Der Altkirchenslavische Codex Suprasliensis*. Heidelberg: Carl Winter, 1927.
- Trubetzkoy 1954: Trubetzkoy, Nikolaj S. *Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-, Laut-, und Formensystem*. Hrsg. von R. Jagoditsch. Wien: ÖAW, 1954 (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 228/4).

**CODEX SUPRASLIENSIS И BIBLIOTHECA
HAGIOGRAPHICA BALCANO-SLAVICA
(некоторые размышления относительно
состава одной из древнейших
болгарских рукописей)**

*Елка Мирчева
(Институт болгарского языка, София)*

Когда в 1825 году вышли в свет первые публикации Михаила Бобровского (Бобровский 1825) и Александра Востокова (Востоков 1825), о Супрасльской рукописи, славистический мир узнал о существовании еще одного древнего кириллического, при том довольно объемного памятника, но никто не допускал, что спустя двести лет это будет единственная древнеболгарская рукопись такого типа – сборник статей, ориентированных по минейному и по триодному циклу церковного года.

Во всей истории славянской филологии Супрасльская рукопись была и остается единственным источником информации для одного из жанров древнеболгарской книжности, а именно сборников устойчивого состава. Сравнение кодекса с фрагментом Клоцового сборника уже давно дало основание славистам заключить, что эти две древнеболгарские рукописи, несмотря на сходство состава, довольно сильно различаются между собой как на текстовом, так и на языковом уровне.

Со своей стороны эти выводы дают основание полагать, что жанр сборников устойчивого состава имел довольно длинную жизнь в древнеболгарской книжности. Остается как-то реконструировать эту жизнь, но как это сделать?

Что собственно представляет собой Супрасльская рукопись? Где она создана? С какими другими рукописями она схожа. Каково ее отношение к староизводным сборникам?

И исходя из того: представительная ли Супрасльская рукопись для жанра сборников устойчивого состава древнеболгарского периода?

Эти и ряд других конкретных вопросов текстологии и языка памятника неизменно находятся в центре внимания исследователей.

Усилиями ряда ученых на протяжении двух столетий сложилось убеждение, что, во-первых, Супрасльская рукопись – письменный памятник XI-го столетия (в последнее время все чаще говорится уже о последней четверти X-го века); во-вторых, что рукопись восточно-болгарского (преславского) происхождения; в-третьих, что язык памятника неоднородный; и, наконец, в-четвертых, рукопись состоит из текстов, чей перевод сделан в разное время и в разных местах.

Используя различные критерии, разные ученые приходили к диаметрально противоположным выводам.

В первую очередь в специализированной литературе иногда говорится о преславских переводах, в других случаях – о преславской части Супрасльского кодекса, а это, конечно, разные вещи.

Неоднократные попытки классифицировать материал Супрасльской рукописи хорошо известны, и все-таки, чтобы поделиться некоторыми своими наблюдениями о составе сборника позволю себе коротко остановиться на важнейших из них.

Самая ранняя из классификаций по жанровому принципу была разработана Альфонсом Маргулиесом (Маргулиес 1927). По мнению автора, житийные тексты Супрасльского сборника моложе гомилетических статей, т.е. гомилетическая часть Кирилло-Мефодиевская, а агиографическая – преславского происхождения. Со своей стороны гомилетические тексты тоже не принадлежат к одной группе. Часть статей прошли позднейшую редакцию. Эта классификация до сих пор актуальна, а в контексте новейших разысканий в области южнославянских сборников, кажется становится еще актуальней.

Опираясь на классификацию Маргулиеса Ек. Дограмаджиева (Дограмаджиева 1980) выбирает в качестве критерия распределение 52 союза и союзных средств в текстах сборника. Картина распределения состава кодекса по этому признаку крайне любопытна. Особый интерес представляют выводы автора о степени близости и отдаленности текстов кодекса в этом отношении.

Н. Ван Вейк (Ван-Вейк 1925, 1926, 1929) вывел в ранг классификатора употребление или чередование употреблений следлогов *ради* и *дѣльма*. Так в Супрасльской рукописи три группы статей: в первой группе употребляется только *ради*, во второй – только *дѣльма*, а в третьей группе чередование в употреблении следлогов. Нельзя не заметить, что первая группа (с употреблением *ради*) – (это тексты от № 1 по № 25, которые составляют минейную часть кодекса, по мнению Ван Вейка должна быть архаической, Кирилло-Мефодиевской, а как раз именно эта часть определена другими исследователями как преславская.

Еще удивительнее, что по этому признаку ученый выделяет из старшей группы кодекса № 6 (гомилия Василия Великого празднику 40 мучеников в Севастии) и № 21 (гомилия Иоанна Златоуста на Благовещение святой Богородицы), из-за того, что в них наблюдается чередование *ради* и *дѣльма*, считая на этом основании их более поздними текстами, а именно эти тексты – обломки самого архаического перевода однотомного греческого панигирико-мартирология (Добрев 1981).

Д. Дунков выбрал как классификационный признак большое количество текстологических дублетов. При помощи лексических синонимов автором выделены четыре группы текстов Супрасльского кодекса (Дунков 1985, 1990). По мнению Дункова, основные различия между отдельными статьями Супрасльской рукописи можно объяснить тем, что тексты отредактированы в разные этапы развития преславских книжно-языковых норм. Четыре группы текстов можно считать маркерами соответствующего числа этапов в формировании и развитии преславских переводческих и языковых норм. Принципы этой классификации основаны на том, что все тексты кодекса были когда-нибудь переведены с греческого, а потом прошли редакцию. О новых преславских переводах в кодексе автор не говорит.

Ив. Добрев считает классификационным признаком греческую лексику, вернее перевод грецизмов, в Супрасльском кодексе (Добрев 1978). Не учитывая, что, безусловно, все тексты сборника прошли редакцию, этот бесспорно правильный критерий, характеризующей преславскую редакцию богослужебных книг, создает несколько необычную картину, в которой текстов непереславского происхождения всего четыре.

С. Кульбакин попытался разделить тексты Супрасльского сборника, основываясь на языковых критериях (Кульбакин 1940). По мнению автора в кодексе в основном две группы статей: первая – древнемакедонская (Кирилло-Мефодиевская), которая старше, а вторая группа статей – мизийская (преславская). Эта группа текстов моложе. Искусственный характер этой классификации ярче всего демонстрирует т. наз. древнемакедонский перевод гомилии патриарха Фотия о Лазаре (№ 29), которая признана всеми остальными исследователями самым позднейшим переводом в Супрасльском кодексе.

Завершая краткий обзор основных гипотез, связанных с формированием Супрасльского кодекса, хочется отметить, что ни жанровое деление текстов, ни перевод грецизмов, ни текстологические дублеты и предпочтение союзов или союзных средств не могут быть сами по себе исчерпывающими классификационными признаками. Использование отдельного критерия вне конкретной текстологической истории каждой статьи часто приводит к односторонним выводам. Основа подобного под-

хода состоит в том, что ученые часто акцентируют на оппозицию между Кирилло-Мефодиевских и преславских языковых особенностей, которые во многих исследованиях анализируются как независимые и противостоящие друг другу языковые нормы.

Будущие исследования кодекса должны пользоваться комплексом выбранных признаков и обязательно иметь в виду, что Супрасльская рукопись не представительный памятник древнеболгарской письменной культуры X–XI веков, а обломок огромного книжного наследия Преславского переводческого центра, сохранившийся по воле судьбы.

Поводом моего сообщения стала монография Климентины Ивановой *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica* (Иванова 2008), которая вышла в свет три года тому назад. Работая над вступительной студией электронного издания Супрасльской рукописи, я поставила себе задачу проследить состав сборника, имея в виду результаты исследований Климентины Ивановой в более двухсот южнославянских рукописных сборниках XI–XVII вв. Эти сравнения дают совершенно иную точку зрения на состав сборника.

До сих пор хорошо известны и исследованы несколько сборников, которые имеют общие статьи с Супрасльской рукописи, такие как фрагмент Клоцового сборника, Успенский сборник, Германов сборник, Гомиляр Михановича. Общие статьи между ними (в основном это гомилетические тексты¹) в той или иной степени были объектом конкретных исследова-

¹ Сравнение между статьями Клоцового и Супрасльского сборника показывает серьезное вмешательство в первоначальный перевод. Гомилия Епифания в глаголическом Клоцовом сборнике представлена в самом архаическом варианте, а в Супрасльском кодексе (№ 40) текст грецизирован. Второе слово, составляющее общее между двумя сборниками, это гомилия Иоанна Златоуста на Великий Четверг. В Супрасльской рукописи текст гомилии (№ 36) тоже показывает существенное вмешательство в исходный текст.

Общие статьи между Супрасльской рукописи и Успенским сборником – это русская рукопись XII в., это 5 гомилий № 28, № 33, № 34, № 35 и № 39. Во всех случаях речь идет об идентичных копиях одного перевода.

Супрасльская рукопись имеет 3 общих статьи с известным староизводным панигириком 1358/1359 г. – Германовом сборнике – № 5 Мучение 40 мучеников в Севастии (в Германовом сборнике архаический Кирилло-Мефодиевский перевод, а в Супрасльской рукописи повторный древнеболгарский перевод преславского происхождения) (Соболевский 1903, Ившич 1925, Иванова-Мирчева 1969, Кайперт 1980, Мирчева 1992, Мирчева 2006); № 21 гомилия Иоанна Златоуста на Благовещение Святой Богородицы (в Германовом сборнике редакция текста, которая старше редакции гомилии в Супрасльской рукописи (Иванова-Мирчева 1979, Мирчева 1997, Мирчева 2006); № 40 Гомилия Епифания Кипрского (в Супрасльской рукописи гре-

ний. Среди них, конечно, свое место заняли и исследования повторных древнеболгарских переводов.

Однако нельзя не учитывать того, что в научно-исследовательском интересе в основном попали только 11 из 48 текстов Супрасльской рукописи. Именно это стало поводом в своей статье с 1980 года, посвященной предстоящему тогда изданию сборника, Марио Капальдо сформулировать несколько задач. Важнейшей задачей автора было собрать всех славянских текстов подобного содержания (Капальдо 1980).

Тем не менее, тридцать лет спустя эта задача все еще актуальна.

Большая часть статей кодекса все еще не нашли своего параллельного текста.

Разумеется, это заключение не имеет отношения к нескольким копиям Супрасльского кодекса.

В первую очередь это рукопись Киев. 117 XVI в. (Петров 1891). Рукопись введена в научное обращение Р. Айтцетмюллером (Айтцетмюллер 1967, 1969, 1970, 1974), который опубликовал, к сожалению, не весь памятник, а набор разночтений. Айтцетмюллер приводит и множество фактов, что протографом Киев. 117 была сама Супрасльская рукопись, а копия было сделана, прежде чем рукопись покинула пределы Южной России и по всей вероятности город Киев.

Во-вторых, это рукопись Санкт-Петербург, БАН 596 третьей четверти XV века. Рукопись, датирована, Анатолием Туриловым (Турилов 1986) и исследована Сергеем Темчиным (Темчин 2006).

В-третьих, это *Иосифо-Волоколамский* № 197 (595), мартовская миней-четья конца XV – начала XVI в. Сегодня в РГБ, ф. 113. Содержит 23 из статей минейной части Супрасльской рукописи (иером. Иосиф 1882).

Четвертая частичная копия Супрасльского кодекса – это рукопись Вильненской библиотеки фонд 19, № 257 (Добрянский 1882, Темчин 2006).

Санкт-Петербургский и Вильненский списки западнорусского происхождения, сделанные в Великом Княжестве Литовском.

Все эти четыре рукописи незаслуженно не были использованы исследователями. Между тем они могут помочь не только заполнить лакуны

цизированный архаический Кирилло-Мефодиевский перевод, а в Германовом сборнике повторный древнеболгарский преславский перевод) (Блахова 1963, Иванова-Мирчева, Икономова 1975, Мирчева 2006).

Еще один замечательный памятник XIV столетия – Гомиляр Михановича, – который по всей вероятности представляет том второй преславской версии двухтомного панегирика, является связанным с Супрасльской рукописи. Общие тексты весьма близки между собой: напр. № 6, № 21, № 40, № 43.

текста, но и частично пополнить историю перевода и распространения каждой отдельной статьи.

Несколько позже статьи Супрасльской рукописи попали в Великих минеях-четьях митрополита Макария.

Вот это и в основном все, что пока известно исследователю, когда речь идет о минейной части кодекса – это сама Супрасльская рукопись, ее копия и Макариевские минеи-четьи.

Что касается южнославянской книжной традиции, то монография Климентины Ивановой дает основания обобщить, что вся минейная часть Супрасльской рукописи известна только в этом уникальном списке. Что касается статей, посвященных самым важным праздникам месяца марта – 9-ого марта 40 мучеников в Севастии и 25-ого марта Благовещение святой Богородицы, то в Супрасльской рукописи уникальные переводы (№ 5 и № 20) или редакции (№ 21), которые также не продолжили свое распространение в южнославянской книжной традиции.

В целом минейная часть сборника уникальна.

По всей вероятности Супрасльская рукопись представляет собой свидетельство того каким способом на основе уже существующих переводов статьей для 9-ого марта и 25-ого марта, опираясь в основном на шеститомном византийском минологии (Капальдо 1980), в Преславе был составлен сборник статей, отмечающие все дни месяца. Помимо новых переводов снова были переведены Мучения 40 мучеников (№ 5) и Златоустовое слово на Благовещение Богородицы (№ 20), а второе слово Иоанна Златоуста на Благовещение (№ 21) было отредактировано. В отредактированном виде в рукописи представлена и большая часть гомилии кодекса. Все эти переводы и редакции также уникальны, и они не найдены в южнославянской традиции.

Подобно ряду других переводных и оригинальных преславских памятников (Изборник 1073 г., сочинения Иоанна Экзарха, сочинения Константина Преславского и т. д.) и Супрасльская рукопись не оставила следа в южнославянской книжности.

Киевская копия сборника следует довольно близко нашему кодексу. На основе этой рукописи можно заполнить некоторые из лакун текста.

Совсем по-другому, на мой взгляд, стоит вопрос о Санкт-Петербургской рукописи № 596 и о Иосифо-Волоколамском 595. В них статьи Супрасльской рукописи не только скопированы, но и заполнены даты 1, 2, 3 марта, которые вероятно были помещены на утраченных страницах Супрасльского сборника. Кроме того, заполнены даты 8, 27, 28 марта, которые отсутствуют не только в Супрасльском, но и во всех южнославянских сборниках.

Помимо изложенных выше особенностей, в Санкт-Петербургской рукописи очень много редакционных правок, а может быть, удивительнее

всего, что в так называемой Санкт-Петербургской копии Супрасльского сборника гомилия Иоанна Златоуста на Благовещение Святой Богородицы паки радости благовещениа (№ 21) является в новоизводном (тырновском) переводе. Сходные особенности показывает и Иосифо-Волоколамский список.

Вряд ли случайно, что именно эту особенность текста находим в Минеях-четьях митрополита Макария.

Петербургский и Волоколамский список являются, на мой взгляд, тем конкретным доказательством постепенного развития на русской почве мартовской части сборников устойчивого состава, прежде чем попасть в свод Макария.

Уникальность Супрасльской рукописи нашла подтверждение в справочнике Климентины Ивановой. То, что в принципе все статьи известны только в этом переводе и в этом списке, ставит и ряд других вопросов.

Нельзя не заметить, например, что практически все попытки классификации *a priori* принимают, что все статьи кодекса были переведены раньше и что различия между текстами Супрасльского кодекса результат редактирования этих текстов, которое произошло по всей вероятности в разное время.

Однако, пока таких доказательств нет, а более двести рукописей, тщательно описанные Климентиной Ивановой, делают эфемерной надежду их найти.

Как выглядят сейчас, после публикации *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*, все попытки классифицировать состав Супрасльского кодекса? На мой взгляд, большую часть их надо признать некорректными. Единственная классификация, которая подтверждается, это классификация Альфонса Маргулиеса. В свете монографии Климентины Ивановой продуктивнее всего разделить статьи Супрасльской рукописи по жанровым критериям.

Мне думается, что рукопись представляет собой хорошо обдуманый шаг к созданию сборника устойчивого состава для всех дней месяца марта на основе статей древнего перевода панигирико-мартирология. Можно полагать, что подобный проект предполагает, что перевод статей для календарных памятей марта скорее выполнен в один раз, вернее, за короткое время. По всей вероятности, Супрасльский кодекс представляет собой рукопись-эталон, предназначенный для распространения и копирования. Отсутствие каких бы то ни было следов, в основном минейного состава сборника, в южнославянской традиции наводит на предположение о том, что эта рукопись-эталон покинула пределы Болгарии в связи и непосредственно после краха Первого Болгарского Государства в 971 г.

Мне представляется несомненным, что Супрасльский сборник не является представительной рукописью для жанра староизводных сборников. В отношении к гомилетическому составу и повторных древнеболгарских переводов древние переводы и редакции можно реконструировать по довольно поздним рукописям.

Что касается минейной части кодекса, на нее надо смотреть как на нечто маргинальное для истории древнеболгарской письменной традиции, как на этап переводческой деятельности Преславской литературной школы, который из-за капризов судьбы не продолжил свою жизнь в своей родной книжной традиции, а подобно огромной, в том числе и оригинальной продукции Преславского центра, сохранен в основном в русских списках.

Исследуя Супрасльского кодекса, надо обязательно иметь в виду, что она скорее всего исключение и на уровне текста, и на уровне языковых особенностей.

На повестке дня, на мой взгляд, снова ставится вопрос о составе и о классификации Супрасльской рукописи.

Маленький шаг вперед к этому, хочется надеяться, позволяет сделать и это сообщение, посвященное специфическому обзору состава рукописи в контексте южнославянской книжной традиции сборников устойчивого состава.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Айцетмюллер 1967, 1969, 1970, 1974: Aitzetmüller, R. Eine russisch-kirchenslavische Parallelhandschrift zum aksl. *Codex Suprasliensis*. Materialien zu dessen Textgestalt. – *Anzeiger für Slavische Philologie*, 2, 1967, 48–66; 3, 1969, 102–117; 1970, 4, 72–82; 1974, 7, 92–108.
- Блахова 1963: Bláhová, E. Homilie Clozianu a Homiliaře Mihanovičova. – *Slavia*, 32, 1963, 1–16.
- Бобровский 1825: Бобровский, М. К. *Библиографические листы*, 1825, 14.
- Востоков 1825: Востоков, А. Х. Известия о вновь открытых древних словенских рукописях (о Супрасльской рукописи). – *Библиографические листы*, 14, 1825, 189–200.
- Ван Вейк 1925: Wijk, N. van. *Zur Komposition des altkirchenslavischen Codex Suprasliensis*. Amsterdam, 1925 (= *Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Litterkunde*, 59, A, 4: 81–141).
- Ван Вейк 1926: Wijk, N. van. Zur Vorgeschichte zweier altkirchenslavischer Sprachdenkmäler. I Suprasliensis. – *Archiv für slavische Philologie*, 40, 1926, 266–271.